

страченого Мазепою... Шевченко тим сильніше лаяв Пушкіна, чим палкіше я захищав його» [3, с. 384–385].

Твердження про те, що Шевченко «не любить» Пушкіна, безпідставне навіть з усіма роз'ясненнями³. Власне, зі спогадів Якова Полонського випливає лише те, що Шевченко «лаяв Пушкіна», творчість якого високо цінив⁴, однозначно за його різко негативне ставлення до Мазепи: великий український поет оцінював події та їхніх героїв інакше, ніж великий російський поет, але це не було виявом його нелюбові до творчості Пушкіна. Тут найточніше буде сказати афористичними словами Володимира Сосюри: «О Пушкін, я тебе люблю, та істину люблю ще дужче!»

Утім, як відомо, Пушкін особливо не заглиблювався в історію гетьманства Мазепи: «Полтаву» написав в нескількох днів, до того не мог бы его занимать...» Михайло Максимович, дізнавшись, що Пушкін створив «Полтаву», не прочитавши «Історії Русів», подарував йому один зі списків цього твору. Але сам поет вважав: «...Мазепа действует в моей поэме точь в точь как в истории, а речи его объясняют его исторический характер»⁵.

І хоча Пушкін не шкодував найчорніших фарб для характеристики гетьмана, назвавши його Іудею, пам'ятаймо, що саме він абсолютно правильно сформулював історичні причини вибору гетьмана Мазепи та надзавдання, яке той ставив перед собою:

*Без милой вольности и славы
Склоняли долго мы главы
Под покровительством Варшавы,
Под самовластием Москвы.
Но независимой державой
Украине быть уже пора:
И знамя вольности кровавой
Я подымаю на Петра.*

Таким чином, у Пушкіна цілком умотивовано заперек бажання гетьмана:

*Теперь бы грянуть нам войною
На ненавистную Москву!*

Інша річ, що Пушкін упевнено прорік у «Полтаві»: «Забит Мазепа с давних пор...» І програв історії!

Шевченкові вияви ставлення до Мазепи, збережені в його художніх творах, інших історичних документах і системний аналіз Грушевським зоряного вчинку гетьмана є національно важливими одкровеннями, які лежать в основі глибокого розуміння сучасних проблем суб'єктності України.

Насамкінець хочу зазначити, що мої часті звернення до геніальних і талановитих поетів є закономірними, необхідними, бо вони краще за суху наукову формулювання та висновки ви-яскравлюють справжню суть історичних подій, надають їм емоційного, духовного забарвлення, наближають до людських душ, і все це – не завдаючи шкоди науковому смислу.

Нагадаю як великий український поет Василь Симоненко понад шість десятиліть тому провів наше ментально-духовне сприйняття сучасної боротьби за Україну:

*Україно, ти – моя молитва,
Ти моя розпука вікова...
Гримотить над світом люта битва
За твоє життя, твої права.*

Література:

1. Грушевський М. Твори: у 50 т. Т. 8: Історичні студії та розвідки (1906–1916). Львів: Світ, 2007. 776 с.
2. Грушевський М. Твори: у 50 т. Т. 23: Монографічні історичні праці/ упоряд., передм. М. Капраль, А. Фелонюк. Львів: Світ, 2014. 602 с.
3. Спогади про Тараса Шевченка / уклад. і прим. В.С. Бородіна, М.М. Павлюка, О.В. Бороня; авт. передм. В.Л. Смілянська. Київ: Дніпро, 2010. 608 с.

³ Нагадаю, до речі, що за пушкінською поемою «Полтава» Шевченко створив акварель «Марія» (1840), на якій зображено драматичну сцену: мати прийшла просити Мотрю, аби та вмовила Мазепу врятувати її батька, Василя Кочубея, якого Петро І наказав стратити.

⁴ Докладно див.: Мельниченко В. «Вірші Пушкіна не сходили у мене з язика...» // Подорожі Шевченкового життя. Київ: Либідь, 2021. С. 300–308.

⁵ У пушкінській «Полтаві» Мазепа говорить:

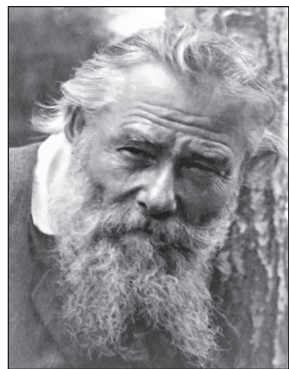
*Петру я послан в наказанье;
Я тёрн в листьях его венца:
Он дал бы грады родовые
И жизни лучшие часы,
Чтоб снова как во дни былые,
Держать Мазепу за усы.*

Олександр МІХНО,
директор
Педагогічного музею України,
доктор педагогічних наук

В умовах воєнного стану, в час випробувань для нашої країни і нації ми продовжуємо рубрику «Педагогічний календар 2022», присвячену видатним постатям в історії української освіти, науки та культури, вшануванню особистостей, які зробили значний внесок у розвиток педагогічної науки, у становлення державності України.

150 років від дня народження Олексі Новаківського (1872–1935), українського живописця і педагога

Народився Олекс Новаківський 14 березня 1872 в селі Слободо-Ободівка (нині Вінниччина). Мистецьку освіту здобув в Одесі, у майстерні художника Федора Клименка, та в Краківській художній школі. У 1900, закінчивши із золотою медаллю навчання, залишився в класі академії ще на два роки – у пейзажиста Яна Станіславського. Відтоді брав участь у багатьох виставках. Створив цілу низку портретів та пейзажів у селі Могила поблизу Кракова.

У 1911 на виставці у Кракові було презентовано 100 полотен Новаківського. Цю виставку відвідав митрополит Андрей Шептицький, і вражений картинами Новаківського, запросив художника до Львова та взяв активну участь у його подальшій долі.

У Львові Олекс Новаківський, окрім художньої діяльності, займався й педагогічною. За матеріальної підтримки Андрея Шептицького створив у своїй майстерні приватну студію, яка пізніше стала унікальною україноорієнтованою «школою Новаківського». Сюди на навчання приїжджали молоді художники не лише з усієї Галичини, а й з Волині, Буковини, Наддніпрянщини. Зі школи Новаківського вийшло багато талановитих українських художників. У 1924–1925 Олекс Новаківський очолював мистецький факультет Львівського (таємного) Українського університету.

У 1921 відбулася перша вели-

Березень 2022. Постаті

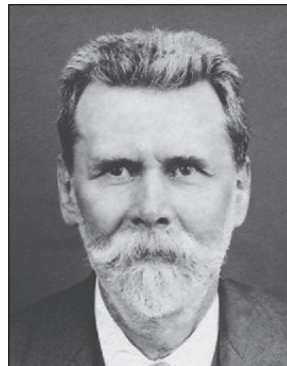
ка виставка робіт Новаківського у Львові, яка стала тріумфом та беззаперечним визнанням художника. Серед шедеврів Новаківського – «Автопортрет», портрети Андрея Шептицького, Олександра Барвінського, Дмитра Левицького, дружини художника («Моя Муза»), «Довбуш», «Юрський собор» – ціла низка інших портретів, пейзажних полотен, робіт на побутову тематику.

Помер художник 29 серпня 1935 у Львові, похований на Личаківському цвинтарі. За радянських часів ім'я Олексі Новаківського тривалий час належало до «заборонених», суворо заборонялося згадувати про тривалі теплі стосунки митця з Андреем Шептицьким та іншими представниками львівської інтелігенції.

У львівському будинку, де проживав та мав студію Олекс Новаківський, відкрито художньо-меморіальний музей художника.

Постановою Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2022–2023 роках» 150 років від дня народження Олексі Новаківського відзначається на державному рівні.

175 років від дня народження Федора (Хведора) Вовка (1847–1918), українського антрополога, етнографа, археолога, музеєзнавця

Народився Хведір Вовк 17 березня 1847 в с. Кряківка на Полтавщині. Навчався у Ніжинській гімназії, згодом вступив до Новоросійського університету в Одесі, а за два роки перевівся на навчання до Київського університету Св. Володимира. Співпрацював із Михайлом Драгомановим, Сергієм Подолінським, Миколою Зібером в газеті «Київський телеграф». Став одним із засновників Південно-Західного відділу Російського Географічного Товариства, також був членом «Старої Громади».

Після виходу ганебного Емського указу, щоб уникнути переслідувань, Хведір Вовк переїхав до Женеви. Там допомагав Михайлу Драгоманову у підготовці до видання перших номерів журналу «Громада». Проте через злидні та хвороби, тугу за родиною за два роки повернувся до Києва. У 1887 переїхав до Парижа, де здобув антропологічну освіту, захистив докторську дисертацію з порівняльної антропології. Там розпочав свої перші антропологічні та етнографічні дослідження українців.

Після заснування в Парижі Російської вищої школи суспіль-

них наук Вовка обрали професором антропології та етнографії. Він часто приїздив до Львова, де протягом 1903–1904 влітку читав курси етнографії та антропології у Вільному українському університеті. Як дійсний член Наукового товариства імені Т. Шевченка був заступником голови Етнографічної комісії Історично-філософської секції товариства, а згодом очолював її. Хведір Вовк був активним популяризатором української культури в Європі, одним з перших дослідників палеолітичних пам'яток на території України (Мізинська стоянка, зокрема). Майже 40 років проживав за межами України.

На засіданні вченої ради Київського університету 18 березня 1918 Хведора Вовка було обрано завідувачем кафедри географії та етнографії. У червні він виїхав до України, але в дорозі захворів на грип і 29 червня 1918 помер у м. Жлобин (Білорусія).

Хведір Вовк у своїх дослідженнях сперечався з теоріями ряду російських істориків, що відносили Україну до лише однієї з етнічно-географічних областей південно-західної Росії й заперечували існування української європейської нації з окремою мовою і, відмінною від відсталого російської, європейською високорозвиненою культурою. У своїх численних працях з археології, антропології та етнографії вчений довів, що українці – слов'янський народ, з окремишим антропологічним типом, котрий має цілком оригінальні етнографічні особливості. Він проводить тезу про кардинальні відмінності українців від росіян і відзначає натомість беззаперечні свідчення величезної кількості спільних рис громадян України з цивілізованими європейськими народами.

З урахуванням публіцистичних статей спадщина Хведора Вовка нараховує 628 праць, виданих по усюму світу переважно іноземними мовами. Він – автор праць «Антропологічні особливості українського народу», «Етнографічні особливості українського народу», в яких обґрунтовував, що українці – окремий слов'янський народ зі специфічним домінуючим антропологічним типом.

140 років від дня народження Христини Алчевської (1882–1931), української письменниці, педагогині, доньки Христини Данилівни Алчевської

Христини Олексіївна Алчевська народилася 16 березня 1882 р. у Харкові. Освіту здобула у харківській Першій жіночій гімназії та на вчительських

курсах у Сорбонні в Парижі. Христини Алчевська-молодша багато вчителювала: викладала українську та французьку мови у середніх і вищих навчальних закладах Харкова; з 1903 працювала в недільній школі своєї матері, де, попри загальну заборону, читала учням українські книжки. Одночасно працювала у видавничому комітеті Харківського товариства грамотності, планувала створити новий підручник з української літератури для трудової школи.

Не менш активною була й громадська та культурно-просвітницька діяльність Христини Алчевської. У роки Української революції 1917–1921 рр. діячка брала активну участь в організації й проведенні мітингів і страйків учнів середніх шкіл, мала зв'язки з підпіллям. Тоді ж написала низку художніх творів, в яких засуджувала зазіхання на українську державність. Її вірші друкувалися майже в усіх тогочасних українських періодичних виданнях: «Хлібороб», «Рідний край», «Громадська думка», «Літературно-науковий вісник» та ін.

Збереження української державності і національне відродження Христини Алчевська вбачала, насамперед, у вихованні дітей та молоді на національно-материнській ґрунті. Педагогиня проводила активну роботу в учнівських гуртках. Упродовж тривалого періоду ця робота була виключно культурницькою, спрямовувалася на формування знань з рідної мови, літератури, історії, прищеплення любові до України.

Видатна діячка залишила величезну рукописну спадщину (близько 4 тис. творів), значна частина якої зберігається у відділі рукописів Інституту літератури НАН України та у Національній бібліотеці ім. В. Вернадського.

Життя Христини Олексіївни Алчевської обірвалося несподівано. Восени 1931 на харківському вокзалі її одяг був затиснутий дверима потягу, машинист не помітив ситуації, що склалася. Потяг рушив з місця і протягнув Алчевську вздовж перону. Після цього випадку у неї стався серцевий напад. 27 жовтня 1931 самотня, майже без засобів до існування, Христини Олексіївна померла в Харкові на 49 році життя.

Постановою Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2022–2023 роках» 140 років від дня народження Христини Алчевської відзначається на державному рівні.

200 років від дня народження Кирила Яновського (1822–1902), українського вченого, педагога, організатора освіти

Народився Кирило Яновський 30 березня 1822 у містечку Березна Чернігівського повіту.

Продовження на с. 12

Закінчення. Початок на с. 11

В 1829–1832 навчався у Чернігівському повітовому училищі, з 1833 в Будинку виховання бідних дворян. У 1837 закінчив Чернігівську гімназію, а у 1843 Київський університет Св. Володимира. Працював учителем математики та фізики у гімназіях Рівного, Одеси і Кишинева, згодом інспектором, директором Кишинівської гімназії, директором народних училищ Бессарабської губернії, помічником попечителя петербурзького навчального округу.

Двадцять два роки (з 1878 по 1900) Кирило Яновський служив попечителем Кавказького навчального округу. За ці роки на Кавказі він відкрив 9 чоловічих гімназій, 3 чоловічих прогімназії, 8 реальних училищ, 11 жіночих гімназій, 1 вчительський інститут, 4 вчительські семінарії, 7 ремісничих училищ, 3 морехідних класи, 3 Марійські училища. Запровадив у шкільну програму основи сільськогосподарських знань, започаткував методичні осередки щодо викладання низки предметів, зокрема східних мов, а також дбав про піднесення авторитету педагога шляхом його різностороннього самовдосконалення. Цьому, на думку К. Яновського, мало сприяти залучення вчителя до краєзнавчої роботи.

Педагог і організатор освітньої справи був також автором праць із методики викладання шкільних предметів, організації показових уроків, використання наочних посібників, усебічного розвитку учнів і зв'язку школи із сім'єю. Товаришував з Миколою Костомаровим та Миколою Пироговим, був послідовником педагогічних поглядів Костянтина Ушинського.

У праці «Думки про виховання і навчання» (1900) виклав своє розуміння навчально-виховного процесу в етнорегіональних умовах. Йому ж належить брошура «Обмін і постійний рух матерії, як умова світового життя взагалі і зокрема життя органічного» (1900). У тому ж році розробив проект Педагогічного інституту, що складався з комплексної теоретичної і практичної підготовки вчителів. Був ініціатором створення, укладачем програми та керував фінансуванням 20-томного видання «Збірник матеріалів для опису місцевостей та племен Кавказу».

Як педагог та адміністратор К. Яновський уважав, що справжня школа має турбуватися про взаємозв'язок у викладанні різних предметів, а міжпредметні зв'язки мають бути дієвими. У педагогіці К. Яновського виокремлено три головних вихователі: школа, сім'я, суспільство.

Помер Кирило Яновський 25 липня 1902 у Сухумі (Грузія), похований на території міського собору.

Україна – унікальна регіональна цивілізація

Рецензія на книгу «Балух В.О., Коцура В.П., Юрій М.Ф. «Київська культурна традиція в контексті середньовічної європейської цивілізації» / Балух В.О., Коцура В.П., Юрій М.Ф.; Нац. акад. пед. наук України. - Чернівці : Друк Арт, 2021. - 687 с. : іл.»

Курс України на євроінтеграцію, а тепер і російсько-українська війна загострюють питання: який зв'язок новітньої історії з минулою і майбутнім? Інакше кажучи, найголовнішим є питання ідентичності українців – історичної, регіональної, національної та цивілізаційної.

Прихильники євразійської інтеграції заперечують європейську ідентичність нашої країни і стверджують, що Україна завжди була і має залишатися частиною православного «руського міра» і що європейська інтеграція принесе Україні лише нові біди, навіть втрати незалежності. А нещодавно Путін заявив, що «Україна навіть не держава», а «росіяни та українці – один народ». За його словами, іноземні держави, «радикали та неонацисти», які реалізують «антиросійський проект», намагаються віддалити українців від «їхнього законного місця під крилом Москви».

Однак історичні факти свідчать, що з давніх-давен Україна мала досить інтенсивні зв'язки з європейськими державами й аж до початку XVIII ст. була самобутнім етнокультурним простором у Європі, на кордоні з Московським царством, що почало називатися Росією лише за Петра I.

Тому тепер, коли український народ вибирає свій цивілізаційний вибір, постала потреба нагадати собі і довести на історичних фактах нашим євразійським опонентам, що розвиток України був і залишається нерозривно пов'язаним із розвитком європейської спільноти, починаючи від Київської Русі.

У контексті пришвидшення темпів євроінтеграції щораз частіше постають питання про середньовічну культурну спадщину, її роль у формуванні європейських цінностей, загальнозначення східнохристиянської традиції для Європи та України. Не варто забувати також про її вплив на західноєвропейську цивілізацію, що пришвидшив її розвиток після хрестових походів та кардинально змінив культурний дискурс в епоху Ренесансу. Нині Київ може знову, як це було у період Київської Русі, стати новим лідером східнослов'янського православного світу, особливо після отримання Томосу Вселенського патріарха про автокефалію Православної Церкви України й успішного спротиву російській повномасштабній війні. Тому саме середньовічний культурний спадок слугує українцям одним із чинників знаходження власного місця у загальноєвропейській і світовій цивілізаціях, типологічно іншої ідентичності, схожої на ідентичність Київської Русі і Великого князівства Литовського.

Саме цій меті присвячено підручник авторів В.О. Балуха, В.П. Коцура, М.Ф. Юрія «Київська культурна традиція в контексті середньовічної європейської цивілізації», де здійснено компаративний аналіз багатьох культурологічних проблем давньослов'янського, українського культурного соціуму з подібними тенденціями у європейських країнах.

У запропонованому дослідженні з урахуванням найновіших надбань у історіографії, методології цивілізаційного пізнання та на основі оприлюднених і ще не актуалізованих і маловідомих джерел, їх нового прочитання досліджуються провідні тенденції та закономірності зародження, становлення і розвитку української культури епохи Середньовіччя в контексті загальноєвропейської близькості і взаємопроникнення. Автори прагнули показати вплив природно-кліматичних умов на демографічні та господарські процеси у давніх слов'ян і Західній Європі; зародження писемності та християнізації Київської Русі як культурно-цивілізаційного

повороту; висвітлити вплив античної спадщини і християнства на ранньоевропейську культуру; дослідити феномен культури княжої України; розкрити роль візантійської спадщини в українській середньовічній культурі; висвітлити особливості європейської культури в литовсько-польську добу; показати роль Церкви в Київській Русі і середньовічній Європі.

Пізнання Київської культурної традиції в контексті середньовічної європейської цивілізації базується на широкій і різноманітній джерельній базі, невіддільній від джерельного комплексу інтелектуальної історії Київської Русі та середньовічної Європи, і за класифікацією об'єднує дві великі групи джерел:

- конкретно-історичні, культурологічні, етнографічні, правничі, лінгвістичні;
- історіографічні.

Перша група представлена всіма видами: писемними, усними, речовими, зображальними, поведінковими, а також джерелами на електронних носіях. Знакове місце тут посідають збірники документів та хрестоматії, документи і матеріали бібліотечних та музейних фондів, електронні ресурси Інтернету тощо.

Другу групу становлять історіографічні джерела, представлені науковими працями і містять відомості про хід та стан наукового дослідження історії і розвитку української та західноєвропейської культур.

Авторами доведено присутність київської культурної традиції у європейському соціумі, починаючи з часів Давньої Русі, й висвітлено діяльність і взаємовпливи видатних культурно-мистецьких діячів Західної Європи, Візантії та України. Узято до уваги дослідження провідних зарубіжних і українських медієвістів та культурологів, чий прізвища та ідеї зазначено у книзі.

Видання доповнюють численні ілюстрації: карти, схеми, картини, архітектурні споруди, скульптури, портрети, ікони, книжкові мініатюри, предмети побуту, зображення божеств тощо, що допомагає читачеві не лише сприйняти викладений матеріал, але й робить його наочно зрозумілішим, доступнішим і цікавішим.

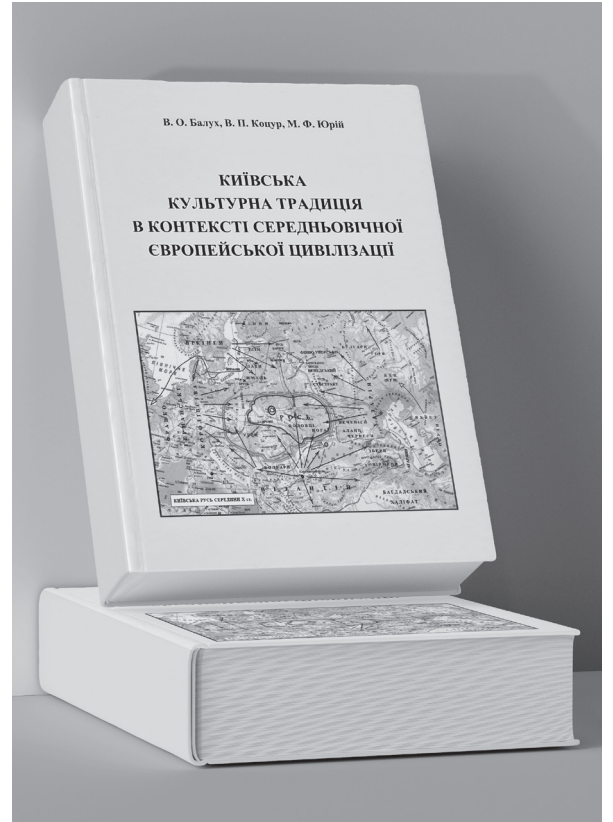
Конкретизують подану інформацію тематичні додатки (хронологічна таблиця, перелік германських, кельтських і слов'янських божеств, термінологічний словник, географічні назви, перелік видатних представників середньовічної культури, бібліографія до кожного розділу, предметний, географічний та іменний покажчик).

Підручник покликаний розширити знання читачів, поглибити їхню зацікавленість у вивченні культурної спадщини європейської та української цивілізацій, допомогти науковцям, державним і культурним діячам в інформаційному протистоянні з опонентами української державності.

Автори насамперед виходили із того, що українська держава здатна «підтримувати свої відтворювальні суспільні механізми для подальшого існування. Якраз у цьому виявляється сутнісна різниця між народами, які всупереч внутрішнім і зовнішнім небезпекам продовжують ефективно самовідтворення, і народами, які не змогли відтворити себе як суб'єкт історії».

Отже, синтезуючи сказане, можна зробити такі висновки.

По-перше, у рамках сучасних глобалізаційно-інформаційних процесів європейської та єв-

роатлантичної інтеграції України, її утвердження у світовому цивілізаційному просторі як унікальної регіональної цивілізації важливо, з одного боку, вияснити адаптації українського суспільства з найдавніших часів до культурних стандартів і духовних цінностей країн середньовічної Європи, а з іншого – науково осмислити ці процеси із висоти їх цивілізаційного розуміння.

По-друге, в умовах динамічних змін у всіх сферах життя українського суспільства, його демократизації та модернізації, зростає роль культури, освіти як інтелектуального та духовного фундаменту державної політики, системи моральних норм і цінностей, відбувається адаптація культури й освіти до інформаційно-комунікаційних викликів. Формується принципово нове культурне, освітнє середовище. Дедалі пріоритетнішим завданням стає збереження культурної самобутності українського народу, поглиблене дослідження культурно-освітньої спадщини як цивілізаційного індикатора.

По-третє, світ людини її духовність це – насамперед, світ культури, який акумулює систему цінностей, норм та інститутів, а через цінності відбувається регуляція людської діяльності в усіх сферах суспільного життя. Звідси актуалізується антропологічний підхід до культури, який дає змогу подивитись на неї з позицій особистості і її ставлення до соціокультурних процесів. Такий підхід виокремлює специфіку культури традиційного суспільства.

По-четверте, без осягнення механізму взаємодії та взаємовпливів цивілізації і культури неможливо визначити матеріальні напрями соціокультурного розвитку українського суспільства на ранньому етапі та його взаємозв'язків із західноєвропейським.

По-п'яте, надбання сучасної вітчизняної й зарубіжної цивілізаціології та культурології, їх історіософський та методологічний інструментарій дає змогу глибше осмислити історію зародження й особливості розвитку української та західноєвропейської середньовічних культур.

По-шосте, українська культура опинилася в епіцентрі війни росії проти України. На тлі цих подій ще зрозумілішим стає, що йдеться не тільки про ігнорування рф основоположних принципів міжнародного права і безпардонне втручання у внутрішні справи суверенної держави, але й про зіткнення двох цивілізаційних світів, двох виборів, двох культур – євразійської і європейської, двох світоглядів і ціннісних орієнтирів, зрештою добра і зла.

Олександр ГУРЖІЙ,
головний науковий співробітник
Інституту історії України НАН України,
доктор історичних наук, професор